

TA'LIMDA BUXGALTERIYA HISOB TIZIMI VA UNING SHAKLLARINI O'RGANISH**Samiyeva Nafisa***Shofirkon texnikumi o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur ilmiy maqolada ta'lim va ijtimoiy hayotda buxgalteriya hisob tizimining ahamiyati haqida fikr-mulohazalar yuritilgan. Shuningdek, buxgalteriyaning shakllari nazariy asoslari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim tizimi, buxgalteriya hisobi, bozor iqtisodiyoti, standartlari.*

Yurtimiz mustaqilligi qo'lga kiritilgandan buyon buxgalteriya hisobi tizimini bozor iqtisodiyoti va moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari talablariga muvofiqlashtirish maqsadida bosqichma-bosqich isloh qilinmoqda. Buxgalteriya hisobini isloh qilish bozor iqtisodiyoti tizimi tamoyillari bo'yicha o'tkaziladigan iqtisodiy islohotlarning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodi sharoitida buxgalteriya hisobi faqat hisob-kitob va statistik vazifalarni bajaribgina qolmay manfaatdor tomonlar obyektiv va asoslangan qaror qabul qila olishi uchun xo'jalikni boshqaruvchi subyektning faoliyati haqida axborot oluvchi, ularni qayta ishlab beruvchi sohaga aylanadi.

Ijtimoiy yo'nalishlarda buxgalteriya hisobi tizimini huquqiy boshqarish - muomalada qatnashuvchilarning buxgalteriya hisobi sohasida qonunchilik me'yorlarida ko'zda tutilgan huquq va majburiyatlari bo'lib talab majburiyat, ruxsat etilgan huquq tarzidagi boshqaruv formasidir. Buxgalteriya hisobi tizimidagi huquqiy boshqarish tarkibiga huquq me'yorlari, huquqiy munosabatlar, yuridik javobgarlik kabi qator elementlar kiradi. O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi tizimlari uchun «Buxgalteriya hisobi haqida»gi qonun asosiy huquqiy baza hisoblanadi. Qonunda buxgalteriya xizmati mutaxassislari soha bo'yicha korxonalar rahbarlarining huquq va majburiyatlari buxgalteriya hisobi tizimining asosiy maqsadlari, vazifalari va tamoyillari, buxgalteriya faoliyatini tashkil qilish, asosiy yo'nalishlari va hisobot tayyorlash kabilar belgilab qo'yilgan. Mavjud xalqaro amaliyot buxgalteriya hisobini to'rt darajali me'yoriy boshqarish tizimini ko'zda tutadi. Birinchi daraja - qonunchilik aktlari, masalan «Buxgalteriya hisobi haqida»gi qonun. Ikkinchi daraja - asosiy qoidalar yig'indisi, ya'ni buxgalteriya standartlari. Bu darajada buxgalteriya hisobi bilan bog'liq shaxslar bir xilda faoliyat yuritishlari uchun asosiy buxgalteriya tushunchalari va tamoyillari (qoidalari) belgilanadi.

Dunyo amaliyotida hozircha 30 dan ortiq standartlar belgilangan. Uchinchi daraja - mamlakat bo'yicha turli muassasalardagi har xil tarmoqlarda buxgalteriya hisobini yuritish borasida ishlab chiqilgan turlicha uslubiy ko'rsatma va tavsiyanomalar. To'rtinchi daraja - hisob ishlarini olib boradigan korxonalarda nashr etiladigan ichki ish hujjatlari va qo'llaniladigan hujjatlarni yuritish. Birinchi darajaga Respublikamizda 1996-yil 30-yanvarda qabul qilingan «Buxgalteriya hisobi haqida»gi

qonun mansub bo'lishi mumkin. Ikkinchi darajaga hozircha ishlab chiqilayotgan buxgalteriya standartlarini kiritishimiz mumkin. Hozirgi paytda buxgalteriya hisobi milliy standarti (BHMS) tasdiqlangan. Uchinchi darajaga O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va tarmoqning o'ziga xos xususiyatlariga muvofiq hisob standartlarini aniqlashtiruvchi boshqa idoralarning uslubiy tavsiyalari (ko'rsatmalari) instruktsiyalar sharhlarini kiritish bo'ladi. To'rtinchi daraja har bitta korxonada mavjud. Korxonaning o'z ishchi hujjatlari buxgalteriya hisobini tashkil qilish xususiyatlarini va uni yuritishni belgilaydi. Buxgalteriya hisobi yig'im (tushum) tizimini tartibga solish mumkin; ro'yxatdan o'tkazish va pul shaklidagi ma'lumotlarni umumlashtirish xo'jaliklar operatsiyalarida tashkilotlarning majburiyatlarini va ularning yaxlit, uzluksiz, hujjatli hisob olib borishlarini aks ettiradi.

Hozirgi zamon iqtisodiy sharoitida buxgalteriya hisobining roli o'zgardi. Agar avvallari hisobning maqsadi nazorat qilish vazifasidan iborat bo'lgan bo'lsa, endilikda xalqaro milliy standartlarga ko'ra, buxgalteriya hisobi va uning asosida tuzilgan moliyaviy hisobotning maqsadi undan foydalanuvchilarga to'liq va ishonchli ma'lumot taqdim etishdir. Buxgalteriya ma'lumotlaridan foydalanuvchilarni uchta guruhga bo'lish mumkin.

1. Tashkilot ma'muriyati - direktorlar kengashi, yuqori boshqarmalar xodimlari, menejerlar, bo'linmalarning rahbarlari va mutaxassislari.

2. To'g'ridan to'g'ri moliyaviy qiziqish bilan ma'lumotlardan egri foydalanuvchilar, bugungi va potensial investorlar, banklar, asosiy mablag' va ishlab chiqarish zaxiralari bilan ta'minlovchilar, boshqa kreditorlar.

3. Ma'lumotlardan qisman moliyaviy qiziqish tufayli egri foydalanuvchilar: soliq idoralari moliya muassasalari, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining nazorat taftish boshqarmasi, auditorlik firmalari, Davlat Statistika qo'mitasi, mahalliy hokimiyat idoralari va boshqa foydalanuvchilar.

Buxgalteriya hisobi quyidagi asosiy vazifalardan iborat:

3. *buxgalteriya hisobi schyotlarida aktivlarning ahvoli va harakati, mulkiy huquq va majburiyatlarning ahvoli haqida to'liq va ishonchli ma'lumotlarni tuzish;*

4. *samarali boshqarish maqsadida buxgalteriya hisobidagi ma'lumotlarni umumlashtirish;*

5. *moliyaviy, soliq va boshqa hisoblarni tuzish.*

Hozirgi zamon hisob adabiyotlarida buxgalteriya hisobining vazifasi quyidagicha bo'linadi:

8. *rejali;*

9. *nazoratli;*

10. *ma'lumotli;*

11. *tahliliy (baho);*

12. *hisobli.*

O'zbekiston Respublikasida ro'yxatdan o'tgan, xususiy shakldan qat'i nazar, yuridik shaxslar, davlat tashkilotlari va boshqarmalari, ularning Respublikamizda va

undan tashqarida joylashgan tarmoq korxonalari, filiallari va boshqa shu'ba bo'linmalari buxgalteriya hisobining subyektlari bo'la oladi. Buxgalteriya hisobining obyektlari asosiy va joriy aktiv, majburiyat, xususiy kapital, zaxiralar, daromad va xarajat (chiqim)lar, foydalar, ularning harakatlari bilan bog'liq xo'jalik operatsiyalari bo'ladi.

Hisob siyosati deganda xo'jalik subyektlari rahbarlarining buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzish uchun qo'llagan usullarning yig'indisi tushuniladi. Tashkilotning hisob siyosati buxgalteriya hisobining quyidagi asosiy tamoyillariga mos kelishi lozim:

- ✓ uzluksiz;
- ✓ ishonchlilik;
- ✓ qo'shib yozish usullari;
- ✓ ko'rsatkichlarni solishtirish (taqqoslash);
- ✓ moliyaviy hisobotning xolisligi;
- ✓ aktiv va majburiyatlarning aniq bahosi;
- ✓ formadan mazmunning ustunligi;
- ✓ ratsionallik (muvofiqlik);
- ✓ qarama-qarshilikning yo'qligi;
- ✓ aniqlik;
- ✓ ma'nodorlik;
- ✓ izchillik;

Buxgalteriya hisobi uslublari o'z ichiga qator elementlarini olgan buxgalteriya hisobini o'rganish usullaridir. Hujjatlashtirish - buxgalteriya hisobi ma'lumotlariga yuridik kuch beruvchi amalga oshirilgan xo'jalik operatsiyalaridir. Dastlabki hujjatlashtirish buxgalteriya hisobini korxonaning xo'jalik faoliyatini yaxlit va uzluksiz aks ettirishini ta'minlaydi. Hisobga faqat to'g'ri rasmiylashtirilgan hujjatlar, aynan texnik standartlarda qo'llanishi ko'zda tutilishi belgilab qo'yilgan hamma rekvizitlar qabul qilinadi.

Inventarizatsiya - natura hoida mavjud bo'lgan moddiy boyliklarni, pul mablag'lari va moliyaviy majburiyatlarni korxonadagi haqiqiy ahvolini tekshirish imkonini beruvchi buxgalteriya hisobi elementlaridan biri. Inventarizatsiya buxgalteriya hisobi ma'lumotlarini tasdiqlash yoki hisobga olinmagan boyliklarni, yo'l qo'yilgan yo'qotishlar, talon-tarojliklar va kamomadlarni tasdiqlaydi.

Baholash - xo'jalik tannarxini pul shaklida aniqlash usuli. Kalkulyatsiyalash - yagona mahsulot ishlab chiqarish uchun ketgan ish va xizmat, mahsulot ishlab chiqarish hamda sotish uchun sarflangan xarajatlarning jamlanma hisob-kitob obyekti tannarxini hisoblash usuli.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi qonuni, 1996-yil 30-avgust.
2. O'zbekiston Respublikasining «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston ovozi» gazetasi 2000-yil 3-iyun.
3. «Mahsulot (ish xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalami shakllantirish tartibi to'g'risidagi Nizom) Q'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 54-sonli qarori 05.02. 1999-y.
4. O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standartlari.